

Пітер ван дер Гук

ЕКОНОМІКА КРАЇН ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ: ЯКОЮ ВОНА Є ПІСЛЯ РОЗПАДУ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ?

Вступ

Іноді географічні терміни є далеко неоднозначними. Зокрема поняття «Європа» застосовують до різних регіонів. Футбольні матчі на першість Європи і Європейські пісенні фестивалі збирають учасників із країн, розташованих навіть за межами Європи (наприклад, з Ізраїлю). Ще одним прикладом може бути Туреччина, яка є кандидатом на вступ до Європейського Союзу, хоча більша частина її території знаходиться на азіатському континенті. Очевидно, політичні, економічні та культурні кордони можуть бути абсолютно відмінними від географічних. Це також стосується і Чорноморського регіону. З Чорним морем межує всього шість країн: Болгарія, Румунія, Україна, Росія, Грузія і Туреччина. Але Хартію про чорноморське співробітництво (BSEC) підписали 11 членів-держав. Крім названих країн, членами пакту BSEC стали Албанія, Вірменія, Азербайджан, Молдова і Греція. Крім цього, ряд країн – Австрія, Франція, Німеччина, Італія, Польща і Туніс – мають статус спостерігача BSEC. З жовтня 1999 р. BSEC отримав статус спостерігача в Організації Об'єднаних Націй згідно із прийнятою з цього приводу резолюцією Генеральної Асамблеї.

Географічно до Чорноморського регіону можна віднести три з п'яти країн BSEC, які не прилягають до чорноморського узбережжя.

Молдова знаходиться між Україною і Румунією близько до Чорного моря. Греція майже наближається до гирла Босфору, що з'єднує Чорне і Середземне моря. Вірменія не межує з Чорним морем, але розташована зовсім недалеко від нього. Ще дві країни, які не прилягають до чорноморського узбережжя, розміщені на берегах інших морів: Азербайджан – Каспійського, Албанія – Адріатичного. Здається неприродним, що ці дві країни належать до Чорноморського регіону. Якщо Албанія – частина цього регіону, постає запитання: чому ж тоді такими не вважати Югославію, Македонію, а також і Азербайджан? Якщо ж і їх вважати частиною Чорноморського регіону, важко зрозуміти, чому Ірак та Іран не можуть сюди належати. Зрозуміло, що ці запитання за своєю суттю політичні. Якщо країни уклали договір, він базується на політичних рішеннях, які не мають нічого спільного з політичними кордонами. Можливе розширення BSEC це підтверджує. Ряд країн, а саме Іран, Югославія, Македонія та Узбекистан, звернулися із заявами про вступ до BSEC¹.

Чорноморський регіон лежить на перехресті головних нинішніх і майбутніх нафтогазових транспортних шляхів². Традиційно цей регіон завжди мав добре розвинуті торгові відносини. Спільним для всіх BSEC-країн,

© Пітер ван дер Гук, 2002.

Пітер ван дер Гук, доктор економіки, професор, Університет ім. Еразмуса, м. Роттердам, Нідерланди.

¹ Історія BSEC починається із 1992 р., коли президент Туреччини Озал виступив з ініціативою, що стала основою Босфорської Декларації від 25 червня 1992 р. Період з 25 червня 1992 до 10 березня 1994 р. – коли організувався Постійний Міжнародний Секретаріат, – як правило, називають стадією формування. Наступних два кроки зроблені в напрямку прийняття легальної хартії (Бухарестська Заява від 30 червня 1995 і Московська Декларація від 25 жовтня 1996 р.). Глави держав або уряди країн BSEC підписали хартію BSEC 5 червня 1998 р. на Ялтинському саміті. Ця хартія вступила в дію 1 травня 1999 р. і стала офіційною інавгурацією організації BSEC.

² Агентство Міжнародної Енергетики, Black Sea Energy Survey, OECD/ IEA, Paris 2000, p.18.

включно і Греції, є їхня залежність від Росії в питанні енергопостачання. Єдиний експортер енергоносіїв – це Азербайджан. Залежність від російських енергоносіїв навряд чи можна вважати об'єднуючим економічним чинником. Зрозуміло, що будь-яке визначення економіки Чорноморського регіону буде спірним, а тому прийнятні різні визначення.

Отже, за основу потрібно взяти пакт BSEC. Це, щонайменше, дає змогу врахувати всі країни-члени BSEC. Але існує дуже відмінна від решти група країн, що складається із шести колишніх радянських республік (Вірменії, Азербайджану, Грузії, Молдови, України та Росії). Окрім неї, до BSEC належать три краї-

ни колишнього Східного блоку (Албанія, Болгарія і Румунія), кандидат до вступу в Європейський Союз (Туреччина) і країна-член Європейського Союзу (Греція). Ось чому я зупинився на суто географічному підході. У даній статті я обмежуся країнами, які фізично межують з Чорним морем. Це менша кількість країн, а тому і менш різномірна. До неї увійшли три колишні радянські республіки (Грузія, Україна і Росія), дві країни колишнього Східного блоку, які є кандидатами на вступ у Європейський Союз (Болгарія і Румунія), і країна без комуністичного минулого, але яка розташована фактично за межами Європи (Туреччина).

Економічний розвиток у 1990-х рр.

У перші роки після розпаду Радянського Союзу колишні комуністичні країни страждали від депресії перехідного періоду і спаду (часто значного) економіки. Інші країни колишнього Східного блоку також пройшли через депре-

сію. У даному розділі я коротко проаналізую економічний розвиток у кожній із цих країн у 1990-их рр., лише після цього зроблю висновки.

Грузія

Колишні радянські республіки, крім Росії, порівняно з іншими країнами колишнього Східного блоку були у найгіршому становищі. Після розпаду Радянського Союзу їм потрібно було утворити нову незалежну державу і від самої основи почати будувати громадські інституції. Крім цього, на Кавказі відбувалися громадянські війни. Зокрема в 1991 р. в Грузії вибухнула громадянська війна, що тривала до 1994 р. Відсутність соціальної і політичної стабільності зумовила суттєвий спад обсягу внутрішнього валового продукту (ВВП) за період 1990–1994 рр. на три чверті (див. табл.1).

Інфляція розвинулась у гіперінфляцію і в 1994 р. перевищувала 19 000%. Середній річний рівень інфляції в 1991–1994 рр. досягав

більш як 5700%. Тоді обмінний курс грузинської валюти стрибнув від 220 ларі за долар у 1992 р. до більш як 1,1 млн. за долар у 1994 р. Наприкінці 1990-их рр. економіка якимось дивом стабілізувалась, ВВП за період з 1995 р. по 2000 р. зростав щорічно на 5,5%. У результаті жорсткої монетарної політики рівень інфляції впав до середнього – 8,5% за період 1997–2000 рр. Але серйозною перешкодою для подальшого економічного розвитку країни стала зруйнована громадянською війною інфраструктура. Про безробіття нема ніяких даних. Прогнози на 2002 р. сприятливі: реальне зростання ВВП становитиме від 4 до 6,5% і відповідно рівень інфляції – від 4 до 6%.

² International Energy Agency, *Black Sea Energy Survey*, OECD/IEA, Paris 2000, p. 18.

Таблиця 1. Економічні показники Грузії, 1990–2000 рр.

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Реальне зростання ВВП	-11.1	-20.6	-44.8	-25.4	-11.4	2.4	11.4	11.3	2.9	3.0	2.0
Споживчі ціни	4.8	81.1	809.9	3125.7	18916.0	183.2	39.4	7.1	3.6	19.2	4.1
Експорт товарів (USD т)	Невідомо	n/a	267	457	381	356	372	230	191	238	372
Імпорт товарів (USD т)	Невідомо	Невідомо	645	905	744	683	686	931	1045	586	898
Баланс поточного рахунка (USD т)	Невідомо	Невідомо	-319	-485	-446	-410	-295	-499	-543	-198	-166
Безробіття											
Зовнішній борг (USD млрд.)	Невідомо	Невідомо	0.08	0.6	0.98	1.06	1.4	1.5	1.7	1.7	1.9
Обмінний курс (ларі – долари)	Невідомо	Невідомо	220	12280	1102300	1.25	1.26	1.30	1.39	2.02	1.98

Джерело: Державний звіт.

Україна

Як і в інших країнах рублевої зони, в перші роки незалежності в Україні розгорнулася гіперінфляція, і у 1993 р. вона досягла рівня 4700% (див. табл. 2). Але інфляція і нині залишається на високому рівні (в 2000 р. становила 28%). Українська валюта після скасування рубля – купони, карбованці, а з 2 вересня 1996 р. – гривні, – різко «впала». Обмінний курс гривні з 1,83 за долар у 1996 р. збільшився до 5,44 за долар у 2000 р. Депресія перехідного періоду тривала в Україні дуже довго. В 1991 р., тобто в рік розпаду Радянського Союзу, макроекономічні показники країни знизились майже на 12%. Відповідно економі-

чне зростання було негативним упродовж 1992–1999 рр. У 1999 р. економічний рівень зменшився на дві третини порівняно із 1991 р. І позитивне економічне зростання не спостерігалось аж до 2000 р. (5,4%). Рівень безробіття збільшився з 5,6% у 1995 р. (за попередні роки дані про стан безробіття відсутні) до понад 11% у 1998 р. Хоч повільні темпи реформ – це завжди серйозна проблема, перспективи на 2002 р. позитивні: зростання реального ВВП передбачається на 3,1% – 3,4%, рівень інфляції – 17,5% – 15%, а рівень безробіття – 6,1% – 7,1%.

Таблиця 2. Економічні показники України, 1990–2000 рр.

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Зростання реального ВВП	Невідомо	-11.9	-17.0	-14.2	-22.9	-12.2	-10.0	-3.0	-1.9	-0.4	5.4
Індекс споживчих цін	Невідомо	91	1310	4735	891	377	80.3	15.9	10.6	22.7	28.2
Експорт товарів (млрд. \$)	Невідомо	7.3	6.0	12.8	13.9	14.2	15.5	15.4	13.7	13.2	15.5
Імпорт товарів (млрд. \$)	Невідомо	10.0	5.5	15.3	16.5	16.95	19.8	19.6	16.3	12.95	15.3
Баланс поточного рахунка (млн. \$)	Невідомо	Невідомо	Невідомо	-849	-1163	-1152	-1184	-1335	-1296	1658	1727
Рівень безробіття	Невідомо	Невідомо	Невідомо	Невідомо	Невідомо	5.6	7.6	8.9	11.3	Невідомо	Невідомо
Зовнішній борг											
Курс обміну (грн. – долар)	Невідомо	Невідомо	Невідомо	0.045	0.33	1.47	1.83	1.86	2.45	4.13	5.44

Джерела: Державний звіт, МВФ, Міжнародна Фінансова статистика.

Гривня замінила карбованець 2 вересня 1996 р. за курсом 1 грн. – 100000 крб.

Росія

Після розпаду Радянського Союзу за період 1992–1996 рр. ВВП зменшився більш як на 40%. При цьому обсяг ВВП (з населенням 150 млн.) не набагато більший, ніж у Нідерландах (з населенням 16 млн.). У таблиці 3 показано, що після гіперінфляції з рівнем 1350% у 1992 р. її рівень значно зменшився, але у 2000 р. він усе ж досяг понад 20%. За останніх два роки існування Радянського Союзу економічне зростання вже було негативним і після розпаду Союзу Росія переживала важкі часи. Лише через три роки після 1992 р. економіка Росії почала зростати (на 0,9% у 1997, 3,2% – у 1999 р. і на 6,3% – у 2000 р.). Позитивні зрушення останніх двох років від-

булися переважно завдяки підвищенню цін на нафту. Оскільки Росія експортує сировинні матеріали, в тому числі і неперероблену нафту, баланс поточного рахунку залишається позитивним. Значне зменшення рівня імпорту майже наполовину після фінансової кризи 1998 р. також вплинуло на це. Російський рубль майже повністю втратив свою вартість. Курс обміну стрімко «впав» з 220 рублів за долар у 1992 р. до більш ніж 28000 рублів за долар у 2000 р. Офіційний рівень безробіття збільшився з 5% у 1992 р. до понад 12% у 1999 р. Перспективи на 2002 р. обнадійливі: ВВП зросте на 4%, рівень інфляції становитиме 14%, а рівень безробіття – 9,5%.

Таблиця 3. Економічні показники Росії, 1990–2000 рр.

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Зростання реального ВВП	-2.1	-12.9	-18.5	-12.0	-12.4	-4.2	-3.4	0.9	-4.9	3.2	6.3
Індекс споживчих цін	5.0	92.6	1354.0	880.0	307	197.4	47.6	14.6	27.8	85.8	20.6
Експорт товарів (млрд. \$)	48.8 ^a	53.2 ^a	42.4 ^a	44.9 ^a	51.6 ^a	82.7	90.6	89.0	74.9	75.3	99.2
Імпорт товарів (млрд. \$)	50.2 ^a	44.4 ^a	35.0 ^a	35.4 ^a	37.7 ^a	62.2	67.6	71.6	57.8	39.5	46.0
Баланс поточного рахунка (млрд. \$)	-4.5	5.7	4.2	6.2	4.8	7.8	12.45	2.5	1.0	24.97	40.6
Рівень безробіття (%)	Невідомо	Невідомо	4.9	5.5	7.5	8.5	9.6	10.8	11.9	12.6	Невідомо
Зовнішній борг (млрд. \$)	59.8	67.5	78.7	83.1	92.9	120.4	124.9	126.0	183.6	174.3	160.4
Курс обміну (руб. – дол.)	16	30	220	932	2204	4559	5121	5785	9705	24620	28240

Джерело: Державний звіт.

Торгівля з країнами, які не належали до складу Радянського Союзу.

Болгарія

На початку 1990-их рр. уряд Болгарії не був зацікавлений у проведенні ринкових реформ. Тому болгарська економіка дуже повільно пристосовувалася до змін. За період 1990–1993 рр. макроекономічні показники країни зменшились на одну четверту. Це доповнилось дефіцитом платіжного балансу країни. Болгарська валюта різко знецінилась, а рівень безробіття помітно збільшився. Після

незначного економічного зростання в 1994–1995 рр. знову розпочалась економічна криза. Економічне зростання було негативним і становило мінус 10%, а в 1997 р. «впало» до 7% (див. табл. 4). Тоді ж болгарська економіка зазнала гіперінфляції (індекс цін споживання зріс майже до 1100%). У березні 1997 р. уряд Болгарії уклав угоду з Міжнародним Валютним Фондом про програму проведення реформ і стабілізацію в країні. Найважливіший її

елемент – це встановлення валютного правління (впровадження монетарного регулювання), що мало б захищати фіксований курс обміну на рівні 1000 левів за 1 німецьку марку. Ця політика не була безуспішною. За період 1998–2000 рр. економічне зростання становило в середньому кожного року 3,6%, а рівень інфляції обмежувався 11%. Офіційний рівень безробіття зріс з 2% у 1990 р. до більш

ніж 16% у 1993 р. У 1997 р. рівень безробіття все ще був 14%. Важлива подія відбулась у Гельсінкі в грудні 1999 р., коли Болгарію запросили до переговорів про вступ у Європейський Союз. Прогнози на 2002 р. доволі сприятливі: зростання реального ВВП передбачається на 4%, а інфляція становитиме 4,3%. Рівень безробіття – 15,6%.

Таблиця 4. Економічні показники Болгарії, 1990–2000 рр.

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Зростання реально-го ВВП	-9.3	-13.8	-5.7	-1.5	1.8	2.1	-10.1	-7.0	3.5	2.4	5.0
Індекс споживчих цін	21.6	334.0	89.1	72.8	96.2	62.0	123.1	1082.3	22.2	0.4	10.4
Експорт товарів (млрд. \$)	2.5	3.7	5.1	3.7	3.9	5.3	4.9	4.9	4.2	4.0	4.7
Імпорт товарів (млрд. \$)	3.3	3.8	4.6	4.6	4.0	5.2	4.7	4.6	4.6	5.0	5.9
Баланс поточного рахунка (млрд. \$)	-1.2	-0.9	-0.3	-1.0	-0.03	-0.04	0.08	0.4	-0.06	-0.7	-0.6
Рівень безробіття	1.7	11.1	15.3	16.4	12.4	11.1	12.5	13.7	Невідомо	Невідомо	Невідомо
Зовнішній борг (млрд. \$)	10.9	12.0	12.2	12.9	11.1	10.9	10.1	9.9	9.9	10.0	10.4
Курс обміну (леви – дол.)	2.4	18.4	23.3	27.6	54.2	67.1	178	1682	1760	1836	2123

Джерела: Державний звіт, МВФ, Міжнародна Фінансова статистика.

Румунія

На початку 1990-их рр. Румунський уряд прийняв стратегію поступових реформ. Протягом 1990–1992 рр. ВВП зменшився на одну четверту, а рівень інфляції в 1993 р. збільшився більш як на 200%. У 1993–1996 рр. за економічним одужанням настало зростання ВВП (на 4%), але воно виявилось нетривалим. Перебудова важкої промисловості затримувалась і, як наслідок, імпорт сировинних матеріалів та енергії, як і раніше, залишався великим. Баланс платежів поточного рахунка країни погіршився і протягом десяти років румунська валюта повністю знецінилась (курс обміну різко «впав» з 22 лей за долар у 1990 р. до майже 22000 лей за долар у 2000 р.). Офіційний рівень безробіття збіль-

шився з 3% у 1991 р. до понад 10% у 1993 р. і залишався високим упродовж усіх 90-их рр. У 1999 р. рівень безробіття становив понад 11%. Ці роки характеризуються політикою stop-go (стій – іди). Після того, як поступово було досягнуто рівня 1990-их рр., уряд у 1997 р. проводив політику шокової терапії, що призвело до негативного економічного зростання на 4% упродовж 1997–1999 рр. У 2000 р. ВВП зріс на 2%, та рівень інфляції залишався високим (46%). У 1999 р. Румунію також запросили до переговорів про вступ у Європейський Союз. На 2002 р. прогнози доволі позитивні: реальне зростання ВВП досягне 3,5%, рівень інфляції знизиться до 25%, але рівень безробіття буде високим – 11,9%.

Таблиця 5. Економічні показники Румунії, 1990–2000 рр.

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Зростання реального ВВП	- 5.6	- 12.9	- 8.8	1.5	3.9	7.1	3.9	- 6.9	- 5.4	- 3.2	2.0
Індекс споживчих цін	5.1	170.2	210.4	256.1	136.7	32.3	38.8	154.8	59.1	45.8	45.7
Експорт товарів (млн. \$)	5775	4266	4363	4892	6151	7910	8085	8431	8302	8503	11240
Імпорт товарів (млн. \$)	9203	5372	5784	6020	6562	9487	10555	10411	10927	9595	11941
Баланс поточного рахунка (млн. \$)	-3337	-1012	-1564	-1174	-428	-1774	-2571	-2137	-2968	-1288	-1446
Рівень безробіття	Невідомо	3.0	8.2	10.4	10.9	9.5	6.6	8.9	10.3	11.5	Невідомо
Зовнішній борг (млн. \$)	230	1143	2479	3357	4597	5482	7209	8584	9308	8436	9300
Курс обміну (лей – дол.)	22.4	76.4	308	760	1655	2033	3083	7168	8875	15333	21830

Джерело: Державний звіт. Національний банк Румунії, Річні звіти.

Туреччина

Туреччина – єдина країна без «комуністичного минулого», що межує з Чорним морем. Тому їй не довелося пройти через депресію перехідного періоду. Дані таблиці 6 підтверджують, що економічні показники Туреччини зменшились лише в 1994 р. і 1999 р. (відповідно на 5,4% і 4,7%), але прогнози на 2002 р. вказують на подальший їх спад. У всі інші роки економічне зростання було значним і його рівень досягав понад 6% річних. Однак рівень інфляції також був доволі високим (за минуле десятиліття становив не менш ніж 60%). Курс обміну різко «впав»: у 1990 р. – 2600 лір за долар, а в 1999 р. – приблизно 419000 лір за

долар. Офіційний рівень безробіття був у межах 5,8%–8,4% і в 1990–1998 рр. у середньому становив 7%. На початку 1998 р. турецький уряд прийняв програму стабілізації, розраховану на три роки. Програма була спрямована на зменшення інфляції до кінця 2001 р. до значно нижчого рівня, ніж 10%. Але в 1999 р. землетрус зруйнував економіку Туреччини до такого рівня, який був у Росії після кризи 1998 р. Цілком зрозуміло, що програма стабілізації не зменшить дефіцит бюджету і високий процент позики, а також не зможе врегулювати рівень інфляції.

Таблиця 6. Економічні показники Туреччини, 1990–2000 рр.

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Зростання реального ВВП	9.3	0.9	5.9	8.1	-5.4	7.1	7.0	7.6	2.8	-4.7	Невідомо
Індекс споживчих цін	61.7	65.45	70.33	66.45	106.2	87.96	80.3	85.8	84.62	64.86	Невідомо
Експорт товарів (млн. \$)	13026	13667	14891	15611	18390	21975	32446	32631	31220	29326	Невідомо
Імпорт товарів (млн. \$)	22581	21007	23081	29771	22606	35187	43028	48029	45440	39773	Невідомо
Баланс поточного рахунка (млн. \$)	-2625	250	-974	-6433	2631	-2338	-2437	-2679	1984	-1364	Невідомо
Рівень безробіття	7.5	8.4	8.0	8.0	7.6	6.6	5.8	6.9	6.2	Невідомо	Невідомо
Зовнішній борг (млн. \$)	61703	104809	177697	311299	903477	1421166	2453	6593	Невідомо	Невідомо	Невідомо
Курс обміну (ліра – дол.)	2609	4172	6872	10985	29609	45845	81405	151865	260724	418783	Невідомо

Джерело: МВФ, Міжнародна Фінансова Статистика.

Економічний розвиток країн Чорноморського регіону дуже різний. Три колишні радянські республіки постраждали від глибокої довготривалої депресії перехідного періоду з гіперінфляцією, високим рівнем безробіття і дуже великим спадом ВВП. Але в результаті сумнозвісної розподільчої неефективної радянської економіки спад ВВП у межах колишнього Радянського Союзу не дуже суттєво впливав на життєвий рівень. Зменшення виробництва зброї і колючого дроту необов'язково означає погіршення добробуту населення. Однак колишні радянські республіки опинилися «на дні». Для Грузії це стало очевидним уже в 1995 р. після закінчення громадянської війни. Важливо, що Грузія не відчула на собі фінансової кризи Росії 1998 р. Це свідчить про правильну соціальну і фінансову політику та, в основі своїй, добрі можливості побудови ринкової економіки. Можливо, російська фінансова криза 1998 р. затримала економічне відродження Росії та інших чор-

номорських країн. Російська економіка почала розвиватися з 1999 р., а Україна в 2000 р. досягла «дна». Дві країни колишнього Східного блоку також пережили депресію перехідного періоду з високим рівнем інфляції та безробіття. Болгарія впоралась із цим на початку 1994 р., але в 1996–1997 рр. «пробуксовувала». Починаючи з 1998 р. ця країна твердо стала на шлях економічного відродження. В Румунії за період 1993–1996 рр. виробництво ВВП збільшилося, а в 1997–1999 рр. – зменшилося. У 2000 р. знову розпочалось економічне зростання і тоді ж депресія перехідного періоду досягла «дна». Туреччина не обтяжена комуністичним минулим. За кількома винятками (1994 р., 1999 р. і, можливо, 2001 р.) її економіка розвивалася і зростала. Рівень інфляції був високим, але це не була гіперінфляція. Також високим був рівень безробіття, але він набагато нижчий, ніж у колишніх комуністичних країнах, а також дещо нижчий, ніж у країнах Європейського Союзу.

Висновки

У даній статті розглянуті лише країни Причорномор'я. Як і будь-яке визначення, визначення Причорноморського регіону є довільним. З усіх трьох колишніх радянських республік у Грузії спостерігається найвищий економічний розвиток, зокрема, наприкінці 1990-их рр. Економічне становище Росії та України є значно гіршим. Економічне зростання цих країн різко зменшилося у 1990-их рр. Оскільки занепад, що спостерігався протягом перехідного періоду, вже закінчився, цілком очевидним є те, що розбудова економіки буде доволі тривалим процесом. Якби не стрибок цін на нафтопродукти, економіка Росії і досі перебувала б у стані зане-

паду. Якщо розглядати економічне становище тих країн Причорномор'я, які є кандидатами на вступ у ЄС, то Болгарія економічно розвиненіша, ніж Румунія. Однак високий показник безробіття та проблема корупції і досі існують у цих двох країнах. Отже, для вступу в Європейський Союз їм необхідно подолати чимало проблем. Туреччина поєднала в собі високе економічне зростання та високі темпи інфляції у 1990-их рр. Стабілізаційна програма у цій країні не була виконана належним чином, тому найближчим часом Туреччина не буде прийнята в ЄС.

Прогнози

Можна назвати ряд позитивних моментів щодо Чорноморського регіону. Традиційно, що тут завжди були важливими торгові відносини, і люди звикли до міжнародних перевезень. Робоча сила є високоосвіченою, а витрати на заробітну плату – низькими, крім цього, тут прекрасний природний клімат. Однак було б занадто просто передбачати лише

сонячне майбутнє. Хоча депресія вже досягла «дна» в колишніх радянських республіках і країнах Східного блоку, а перспективи економічного розвитку на 2002 р. доволі сприятливі, і все ж таки це не гарантує постійного економічного розвитку. Крім позитивів, є також і негативи.